

ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

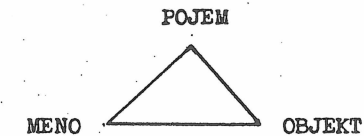
Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

Ročník 4 • Číslo 2 • 1985

T É Z Y P R E D N Á Š O K

Vzťah pomenovania k realite

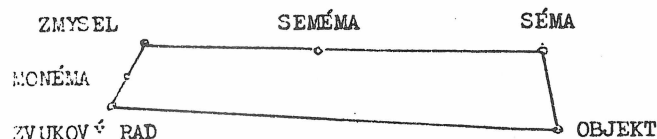
Vzťah pomenovania k realite sa nedá riešiť bez pribrania vzťahu k oblasti myslenia. Vzťahy medzi týmito tromi oblasťami sa znázorňujú sémantickým trojuholníkom:

V tomto trojuholníku sú však vzťahy dosť zjednodušené. Okrem toho sa tu spája oblasť jazyka a vedomia. Tento nedostatok sa pokúša odstrániť A. A. Ufimceva, keď konštruuje dva paralelné trojuholníky. V trojuholníku pre oblasť vedomia vystupujú OBJEKT, DENOTÁT a SIGNIFIKÁT, pre oblasť jazyka REFERENT /O₁/, DENOTÁT. ZLOŽKA VÝZNAMU /D₁/ a SIGNIFIKATÍVNA ZLOŽKA VÝZNAMU /S₁/.

V ďalšom výskume sa ukázala potreba sémantický trojuholník rozvinúť. K. Baldinger uvádza napríklad sémantický kosoštvorec:

Zaradením monémy medzi zvukový rad a zmysel sa má vyjadriť jestvovanie jazykového znaku. Zaradením sémy sa má umožniť interpretácia pri polysemantických slovách.

Jednoduchšie a presnejšie sa skúmané vzťahy dajú vyjadriť lineárnym onomaziologickým reťazcom:

/JJJ/ → J → Δ → O → □ → ▨ → I → J

Onomaziologický reťazec možno interpretovať takto:

Zovšeobecnením poznatkov o súbore javov /J/ možno dospieť ku generalizovanému javu J. O tomto jave jestvuje v myšlienkovvej oblasti Δ súbor logických predikátov, logické spektrum. Niektoré z logických predikátov sa odrážajú v obsahovej zložke jazykového znaku ako sémantické príznaky /O/. Vo formovej zložke jazykového znaku sa realizuje jednak vzťah onomaziologickej bázy a onomaziologického príznaku /□/, jednak formálne vyjadrenie pomenovacích prvkov /▨/. Takto formovaný jazykový znak prechádza ešte interakčným systémom /I/, kde dostáva gramatický potrebné charakteristiky. Až potom sa úplný jazykový znak môže použiť na pomenovanie konkrétneho javu J.

Treba dodať, že zložky O, □ a ▨ patria do jazykového znaku,

respektíve do systému jazyka, zložka Δ tvorí konceptuálny systém, spájajúci jazyk s realitou, kým zložka I tvorí interakčný systém, umožňujúci používať jazyk pri komunikácii. Všetky tri zložky tvoria hypersystém jazykového správania.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/5. VI. 1984 - Nitra/

O lexikálnej členitosti slovenských nárečí

Pri analýze terajšej slovnej zásoby slovenských nárečí nás zaujímajú na prvom mieste doklady svedčiace o spoločnom žriedle slovnej zásoby všetkých slovenských nárečí, ich vzájomná väzba bez ohľadu na geografické zretele a napokon ich vzťah k ostatným slovanským jazykom. Slovenčina s jej mnohознаčne diferencovanými nárečiami mala i má svoje zvláštnosti, nad ktorými sa treba zamyslieť.

Základná vrstva slov spoločných pre všetky slovenské nárečia a v podstate totožná aj so základnou vrstvou slov v iných slovanských jazykoch nám približuje najstaršie obdobie dejín nášho jazyka. Kde však bola kolíska Slovanov, odkiaľ prišli na naše územie i ako sa vyvíjali, ostáva jednou z najzložitejších otázok histórie.

Postupné osídľovanie nášho územia Slovanmi od čias ich príchodu na naše územie /t.j. na konci 4. stor./ názorne ilustruje aj stratifikácia súčasnej nárečovej lexiky. Slovania odpradáva uprednostňovali nížinné útvary, a tak v tomto ohľade nebolo výnimkou ani Slovensko. Dve slovenské nížiny sú teda územím,

kde sa predkovia terajších Slovákov najskôr presídlili, pričádzajúc tam v dvoch väčších prúdoch. A práve tento fakt potvrdzujú aj výsledky bádania slovenských nárečí, ktoré sa vykonali v posledných rokoch pre Atlas slovenského jazyka. Na ich základe sa dá vyčleniť osobitná vrstva slov, ktorá rozčleňuje slovenské územie na dva makroareály, a to na južnozápadoslovenský a severovýchodoslovenský. Je pozoruhodné zistenie, že táto diferenciácia sa vzťahuje na staršiu vrstvu slov známych aj v iných slovanských jazykoch. Tretím sídliským areálom bola oblasť v južnej časti terajšieho Slovenska, oblasť na juh od Blatenského jazera, ako aj územie medzi Dunajom a Ríšou. Dôležité je zistenie, že osídlenie troch rozsiahlych geografických areálov sa dokončilo ešte pred avarským vpádom.

Aj diferenciáciu súčasných slovenských nárečí na tri zemepisné areály treba spájať so starším vývinovým obdobím slovenčiny, a to tak s dvoma základnými prúdmi príchodu Slovanov do karpatskopodunajskej kotliny, ako aj s neskorším posunom dnešných Stredoslovákov z juhu na sever, a napokon aj s ďalšími presunmi obyvateľov. Tieto presuny názorne ilustrujú početné izoglosy, ktoré sa zbiehajú na hraniciach troch nárečových areálov a ktoré sú podkladom pre takzvané trichotomické členenie slovenských nárečí už v období Veľkej Moravy.

Osídlením Slovenska a presunmi Prastredoslovákov do dnešných sídlisk sa vývin slovenských nárečí nezavršil, ale naopak, iba začal a prebiehal od pádu Veľkej Moravy po celé stáročia. Kolonizácie a rozmanité migrácie obyvateľstva boli príčinou náre-

čovej diferenciácie na viacerých miestach. Táto členitosť je pri istých názvoch a fraseologických spojeniach veľmi výrazná.

Slovná zásoba slovenských nárečí je dôležitým národným bohatstvom, preto jej výskum treba ustavične zintenzívňovať, a to nielen pre slovákistické, ale aj pre slavistické ciele a s aspektom na indoeuropeistiku. Slovenčina je západoslovenský jazyk, isté zvláštnosti ju však spájajú /najmä stredoslovenskú oblasť/ s južnoslovenskými jazykmi. V nárečiach sa vyskytujú aj početné zvláštnosti, ktoré poukazujú na vzťah s východoslovenskými jazykmi a známe sú aj také slová zo slovenských nárečí, ktoré sa viažu na celú južnoslovensko-východoslovenskú oblasť. Viaceré slová z nárečí nás presvedčujú aj o slovensko-južnoslovenských a slovensko-západoslovensko-južnoslovenských paralelách. Početná je aj vrstva slov charakteristických iba pre slovenské nárečia.

V terajších nárečiach sa zaznamenáva výrazná nivelizácia, ale ako viac a menej geograficky a sociálne diferencované útvary žijú naďalej.

PhDr. Anton Habovštiak, CSc.

/24. IX. 1984 - Bratislava/

Kempelen a jeho Mechanizmus ľudskej reči

Od narodenia Wolfganga von Kempelena, významného bratislavského rodáka, uplynulo práve 250 rokov. Za celosvetovú slávu ďakuje najmä svojmu šachovému automatu, ale aj iným technickým divom, z ktorých je najcennejší "hovoriaci stroj". S ním súvi-

si jeho spis Mechanismus ľudskej reči s pripojeným opisom hovoriaceho stroja, ktorý vyšiel roku 1791 vo Viedni v nemeckej a francúzskej mutácii. Ide skutočne o pozoruhodné dielo, ktoré potvrdzuje mimoriadne schopnosti Kempelena prenikavo uvažovať aj v abstraktných filozofických polohách a spájať ich s presným konštruktérsko-technickým myslením. Kniha zároveň dokazuje, že viaceré problémy jazykovedy, o ktorých sa domnievame, že ich nastolilo až ďalšie storočie, mali svoju predhistóriu práve v diele Kempelena.

V knihe budia obdiv úvahy o povahe a pôvode jazyka, ktorý sa chápe ako schopnosť oznámiť iným svoje pocity a myšlienky prostredníctvom znakov. Možno tu nájsť zaujímavé výklady o jazyku zvierat, kritiku hypotéz o prajazyku i úvahy o viacerých teoretických otázkach porovnávacej jazykovedy.

V ďalších kapitolách sa uvádzajú obširne opisy rečových orgánov a ich funkcií - Kempelen ako prvý upozornil na zásadnú funkciu nadhrtanových dutín pri tvorbe hlások, pozoruhodné sú ďalej jeho pokusy o klasifikáciu hlások, opisy artikulácie jednotlivých hlások i najčastejších artikuláčnych chýb, poznámky o ich kombinovateľnosti atď. Posledná kapitola je informáciou o hovoriacom stroji, o jeho zložení a fungovaní.

Kempelenov hovoriaci stroj možno interpretovať ako poznávací model. Modeluje akustickú a sčasti artikuláčnú zložku komunikačného procesu. Vzťah modelovania a teórie bol pre Kempelena ešte skôr intuitívnou záležitosťou, tento krok sa zdôvodnil až neskôršie. V každom prípade však majú argumenty na svo-

jej strane tí autori, ktorí za zakladateľa experimentálnej fonetiky pokladajú W. von Kempelena.

Aj neskôršie sa objavujú prístroje, ktoré modelujú hlasový aparát človeka, vlastne i pri väčšine dnešných syntetizátorov sa využíva v zásade ten istý princíp reprodukcie zvukov.

Kempelenov spis sa nestal inšpiračným zdrojom poznatkov pre ďalších bádateľov v príslušných oblastiach. Vysvetliť to možno sčasti aj tým, že Kempelen bol známy ako vysoký úradník, riaditeľ baní, vynálezca technických divov atď., preto sa mu nikdy nepodarilo získať si kredit učenca-filozofa či filológa.

PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.

/9. X. 1984 - Bratislava/

Lingvistické predpoklady strojového prekladu

Strojový preklad je v podstate počítačový model činnosti prekladateľa. Podstatným rozdielom je, že počítač se nemôže oprieť o žiadnu zručnosť a o žiadnu znalosť sveta. Postup pri strojovom preklade je nutne zcela formálny, opiera se výhradne o jazykovou formu vstupního textu a směřuje k jazykové formě textu výstupního. Algoritmické řešení úlohy překlada vede k rozčlenění u člověka globálně prováděných operací na nejmenší možné kroky.

1. Již hluboko v historii jazykovědy můžeme najít zárodky takového přístupu k jazyku, jaký se později stal podkladem pro aplikaci jazykovědy při strojovém překlade. Zvláště významné je období školy Port Rogal a myšlenky univerzální gramatiky

odvíjené sice od latiny, ale směřující ke gramatice myšlení. Důležité jsou i Leibnitzovy názory na jazyk, který ho chápal jako kalkul. Leibnitz uvažoval o tom, že veškeré bohatství významu je možno vyjádřit pomocí nevelkého počtu základních /dále nedělitelných/ významových prvků.

2. První pokusy se strojovým překladem spadají časově v podstatě do dat, kdy se v teoretické lingvistice objevuje požadavek nové metodologické úrovně jazykového projevu. Chomského generativní gramatiky a o něco později sovětské množinové modely jazyka i kategoriální gramatiky a formálně formulované stratifikační gramatiky se staly teoretickou lingvistickou základnou kvalitního strojového překladu a dalších aplikací. Potřeby aplikací nejednou významně zpětně ovlivňovaly práce teoretického charakteru.

3. Československé práce na strojovém překladu byla zahájena na Karlově univerzitě koncem padesátých let a dosáhla na MFF UK jak výsledků, které jsou dnes užívány v praxi /uplatněny ve výrobní oblasti/, tak teoretických výsledků široce uznávaných v zahraničí. Výhodou pražské laboratoře strojového překladu bylo odpočátku to, že tu bylo navázáno na vyspělou lingvistiku meziválečného období, a to především na stratifikační a funkční chápání jazykového systému, na Mathesiovy výzkumy aktuálního členění, na systematickou syntax Šmilauerovou.

PhDr. Petr Pítha, CSc.

/10. X. 1984 - Trnava/

Čo dali starí Slováci starým Maďarom

1. Starí Slováci dali starým Maďarom v 10. - 13. storočí oveľa viacej slov, než sa doteraz v slovakistike/slavistike a v hungaristike vie, hoci sa už vie pomerne mnoho. Skúmanie slovansko-maďarských, a tým aj slovensko-maďarských lexikálnych prevzatí má 400-ročnú tradíciu. Mnoho z toho, čo zistila takzvaná predvedecká jazykoveda od 16. do 19. storočia /Vrančič, Gyarmathi, Leška, Dankovský/, platí aj dnes. Vo vedeckom období /poznatie hláskových zákonitostí/ sa množina slovanských /slovenských/ prevzatí v maďarčine podstatne zväčšila /Miklóšič, Asbóth, Melich, Kniezsa, Hadrovics, Kiss, Mokány a i./. Podľa Kniezsu /1955/ je v maďarčine 1234 slov slovanského pôvodu nesporných, 380 problematických a 400 takých, ktoré nie sú pôvodom slovanské, hoci niektorí bádatelia ich takto hodnotili. Univerzálne syntetické dielo A magyar nyelv történeti-etimológiái szótára /1967 - 1976, spolu 10714 základných hesiel v troch zväzkoch/ je maximálne objektívne. Vinu na tom, že značné množstvo slov, ktoré dali starí Slováci starým Maďarom, je v tomto veľdielí označené ako ismeretlen eredetű, bizonytalan eredetű, nemá maďarská, ale slovenská jazykoveda. Genetickému výskumu slovenskej lexiky sa doteraz nik zo slovenských jazykovedcov sústavne nevenoval. V. Machek iba suploval povinnosti slovenskej jazykovedy. V druhom vydaní svojho etymologického slovníka sa tohto suplovania vzdal.

2. Maďarské slová slovenského pôvodu, ktoré sú v TESz označené indexom ismeretlen /bizonytalan/ eredetű.

Prevzaté v 10. storočí

Maď. gond-ol "myslieť" zo slovenského gɔtati, resp. gontati "hutať" pred denazalizáciou nosovej samohlásky. Alternácia, resp. substitúcia neznelá:znelá je v susedstve sonóry častá. Sporadicky aj v inej pozícii, porov. káčer : gácsér, kabanica : kabanica atď. Maď. bajusz zo slovenského pa-jus, t.j. po denazalizácii, ale pred kontrakciou staršieho pa-qs7 /v iných slovenských jazykoch bolo neprefigované qs7/. Interným slovenským vývinom pajus po kontrakcii dalo pús : púz, po strate záverovosti fúz /podobne ako v slovách úfať, fra/n/for-ec oproti českému prápor a i./.

Prevzaté v časovom úseku 10. - 12. storočie

Maď. gula, gulya zo slovenského gula. O významovej responzibilnosti "gula" : "črieda, stádo" porov. lat. globus, maď. göb:gömb:göböly, litov. burys, slovenské nárečové čupor. Interným slovenským vývinom vznikla podoba huľa, huľava. Podoba gula je pod tlakom maďarčiny podobne ako gate, gazda, dengľavý atď. Maď. vidék zo starého slovenského vy-deg, rovnakého pôvodu ako slovenské ďah. Útvar vy-deg vznikol synonymickou kontamináciou so slovami vybeg, vygon, ktoré tiež označovali pole, oblasť mimo osady. Staré slovenské vy-deg máme iba v hungarizovanej podobe vidiek podobne ako hungarizované gate namiesto "zákonitého" hace. Maď. kecele zo starého južnostredoslovenského gacela, gäcela. Je to derivát slova gace, gäce /podľa košela?/. Namiesto "zákonitého" hacela je v Novohrade gäcela vplyvom maďarčiny podobne ako v slove gate.

Srbské vojvodinské kecela môže byť prinesené kolonizáciou z Novohradu, ale kontaminované s hungarizovanou podobou kecele. Maď. gyenge, t.j. ďenge "slabý" zo starého slovenského tenké po 10. storočí, t.j. po zániku jerov. O významovej responzibilnosti "tenký" : "slabý" porov. nem. dünn, maď. vékony, gréc. leptos a i. Maď. becs-ül "vážiť si, uctiť si" zo starého južnostredoslovenského počiti : bačiti "pozerať". O významovej responzibilnosti "pozerať" : "uctiť si" porov. nem. ansehen, lat. spectare : respectare a i. Do maďarčiny prevzaté z palatalizovanej podoby päčiti : bäčiti, resp. pečiti : bečiti. Porovnaj na južnom Slovensku bädzgať, bedzgať, bedzgošiť namiesto badzgať, bähro, behro namiesto bahro atď. Otázka, či becs-ül bolo prevzaté z päčiti/päčiti alebo bačiti/bäčiti, nie je relevantná. Porov. substitúciu pa-jus : bajusz, káčer : gácsér a i.

3. Slová prevzaté starými Maďarmi od starých Slovákov, hoci doterajšia jazykoveda ich vykladá opačne

Maď. sziget zo starého slovenského sygoť, prevzaté najneskoršie v 12. storočí. Maďarská adaptácia podľa vokalickej harmónie. Slovenské sygoť, sihoť patrí do genetickej čelade syg-l-a, sihla, sihlina "mokrú lúku", sychravý zo staršieho syg-r- /alternácia gr- : hr-chr- ako v slove chrbát/ "chladnomokrý, chladnovlhký", o-syhel, o-suhel /primrznuté vlnko/, srbochorv. siga "osuhel" atď. O významovej responzibilnosti "mokro, močiar, mokrá lúka" : "ostrov" porov. nem. Aue, estónske salu atď. Doterajší výklad maď. sziget ako odvodeniny

slova szeg, szig "klinec, klin" je ľudová etymológia. Niet pozitívnych dokladov na sémantickú responziu "klinec, klin" : "ostrov". Slovanský základ syg- v slove syg-ot-6 v pôvodnom význame "mokro, močiar" má starý indoeurópsky pôvod. Pokorný 912-913. Maď. határ zo slovenského chotár. Najnovšia a najširšia argumentácia v Slavii, 50, 1981, 248-270.

4. Substitúcia starých slovanských apelatív s iniciálovým ju- maďarským iniciálovým i-

Vo vývine starej maďarčiny bola tendencia meniť iniciálové ju- /prípadne aj jo-/ na i-. Stalo sa tak v slovách iktat /kauzativum od jut/, igaz "pravda" /súvisí geneticky s jog : jug "právo"/, inkább zo staršieho junkabb. Slovo juhász malo aj podobu ihász. Tejto tendencii podľahli aj slovanské slová prevzaté do maďarčiny. Slovanské junoš prevzaté ako inas. Maď. Ida /meno rieky, prítoku Slanej/ je zo starého slovenského Juda, čo je prejetovaný variant k Uda /u východných Slovanov/, Uda /prítok Laborca/. Je to starý švebeablautový variant slova voda. Hungarizovaná podoba Ida prevzatá späť do slovenčiny. Maď. Ipoly, resp. Ipol je zo starého slovenského Jupol', resp. Jupel', čo je prejetovaná podoba rovnakého pôvodu ako východoslovanské mená riek Upel', Upol'. Podoba Ipel' môže byť v Novohrade za hungarizované Ipol' podobne ako v Novohrade kúkel' namiesto náležiteho kúkol'. Môže však ísť aj o starý ablautový variant Upel' : Upol' podobne ako u východných Slovanov. Genéza rovnaká ako litov. upelis "riečka, potok". Maď. Iža /Izsa/ pri Komárne zo starého slovenského Juža, čo

je prejetovaný variant /ja-kmeňová formácia/ rovnakého pôvodu ako Už, "ukrajinský variant" mena Ug, Uh. Prasl.

ug- : jug- : už- : juž/a/ je švebeablautový variant mena Vag-, váh. Spišská Nová Ves mala pred tatárskym vpádom meno Juglava, zhodné s morav. Jihlava a čes. Uhlava /oblasť Plzne/. Juglava prevzaté do maďarčiny ako Igló. Substitúcia finálového -ava, -av ako v sászlo zo zástava, poroszlo z prístav, posztó z postav. České Jihlava za Juglava, Jičín za Jutčín nie je výsledok pravidelnej prehlásky v 14. storočí, ale takej substitúcie ako poľské Inomysl za Juhomysl, Inowroclaw za Junowroclaw atď.

5. Množina slov, ktoré starí Maďari v období 10. až 13. storočia prevzali od starého slovanského etnika v severnej časti Karpatskej kotliny, dokazuje veľmi výrečne kontinuitu etnika východnej časti Veľkej Moravy, ktoré sa po včlenení do Uhorského štátu historicky konštituovalo ako slovenská národnosť a slovenský národ. Preto sme plne oprávnení toto etnikum nazývať "starými Slovákmi", hoci v období 10. - 13. storočia sa nazývali Slověni, Sloveni. Časť tohto etnika nazýva notér Belu III. /dalo sa mu meno Anonymus/ v historicko-geografickom románe Gesta Hungarorum z rozhrania 12. - 13. storočia Sclavi Nitrienses, t.j. Nitrianski Slověni. Boli to bezpochyby predkovia Slovákov, starí Slováci. Od žiadneho iného slovanského etnika nemohli prevziať starí Maďari napríklad sloveso gond-ol "myslieť". Zákonitým vnútorným vývinom znie dnes toto sloveso v slovenčine ako hútať. Fakt, že

v slovenčine je to dnes sloveso konotované, kým v maďarčine je nekonotované, vyplýva z okolnosti, že Slováci majú popri tomto slovese aj všeobecne slovanské sloveso myslieť, kým starí Maďari mali iba od starých Slovákov prevzaté gond-ol-ni. O prevzatí maď. gondolní zo starej slovenčiny porov. okrem Slovenskej reči 1970, 6, 332-340 aj Etymologický slovník ukrajinskoj movy 1, Kyjiv 1982, str. 629.

Prof. PhDr. Šimon Ondruš, CSc.

/23. X. 1984 - Bratislava/

Príslovia, porekadlá, pranostiky a povrávky

Parémie charakterizuje súčasná paremiologická aj frazeologická teória ako osobitný druh frazeologických jednotiek. Cieľom prednášky je hľadať pri veľkom rozptyle frazeologických aj paremiologických teórií spoľahlivejšie kritériá pre určovanie jednotlivých paremiologických žánrov. Východisko nového prístupu sa vidí v komplexnom posudzovaní parémii, v tom, že sa prihliada na ich vlastné paremiologické, širšie komunikatívne, ďalej sémantické aj formálne jazykové znaky jednotlivých výrazov.

Príslovia a porekadlá sú základné paremiologické útvary. Neprijíma sa široké chápanie názvu príslovie, ktorý pokrýval takmer celú paremiológiu. Príslovie sa chápe ako najvýraznejší, ale nie jediný druh parémii. Veľká pozornosť sa venuje rozlišovaniu prísloví a porekadiel. Rozdiely medzi nimi sa vidia na rovine sémantickej /rada, odporúčanie ... - hodnotenie/, na rovine komunikatívnej určenosti /od konkrétneho k všeobec-

nému - od všeobecného ku konkrétnemu/, na rovine jazykovej formy /imperatív, gnómský čas, gnómská osoba - aktuálny čas, konkrétna osoba/ i na rovine textovej výstavby /zapojenie do kontextu - nezapojenosť do kontextu/. Na základe týchto kritérií sa vydeľujú centrálnne typy prísloví a porekadiel, javy periférne i prechodné.

Pranostiky sa vymedzujú až na druhom stupni členenia prísloví a porekadiel ako tematicky limitované druhy uvedených základných žánrov.

Povrávky sa určujú ako paremiologický žáner, ktorému chýba na rozdiel od prísloví aj porekadiel významová všeobecnosť. Sú to ustálené jednotky paremiologického typu, ktoré sa bez zovšeobecňujúcej transformácie spájajú s istou konkrétnou komunikatívnou situáciou.

Doc. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

/20. XI. 1984 - Bratislava/

Projekt a zásady spracovania Hydronymie Slovenska

Výskum súčasnej slovenskej hydronymie je od roku 1976 výskumnou úlohou Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV /zodpovedný riešiteľ M. Majtán/. V rámci tejto úlohy vznikla na onomastickom pracovisku v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV základná kartotéka súčasnej slovenskej hydronymie vyexcerpovaním týchto diel: Hydrologické pomery ČSSR, Hydrografický číselník slovenských tokov, Základná mapa ČSSR 1:50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky. Vypracoval sa dotazník

na terénny výskum, podľa ktorého začali poslucháči pedagogických fakúlt v Banskej Bystrici a v Prešove zbierať súčasný hydronymický materiál formou seminárnych prác. Uskutočnilo sa niekoľko metodických seminárov spojených s priamym heuristickým výskumom na strednom povodí Hrona, na Horehroní a v povodí Ondavy. Publikovali sa viaceré štúdie v slovenských i zahraničných časopisoch a zborníkoch /R. Krajčovič, M. Majtán, M. Májek, Š. Ondruš, V. Uhlár/, vznikajú diplomové práce, doktorské a kandidátske dizertácie s hydronomastickou tematikou. Z metodologického hľadiska klasická je monografická práca /J. Šmilauera Vodopis starého Slovenska /1932/ i napriek tomu, že zo súčasného hľadiska môžu byť voči úplnosti spracovaného materiálu výhrady zo strany historikov a voči tradične orientovaným etymologickým výkladom zo strany etymológov.

Cieľom projektu je na základe jednotných zásad monograficky podľa jednotlivých povodí /alebo podľa čiastkových povodí/ spracovať súčasnú i historickú hydronymiu, predovšetkým názvoslovie vodných tokov /riek, potokov/ a vodných plôch /vodných nádrží, jazier, plies, rybníkov/ z celého územia Slovenskej socialistickej republiky.

Možno pritom uvažovať o vydávaní jednej spoločnej série monografií alebo o publikovaní jednotlivých podľa tohto projektu jednotne koncipovaných a redigovaných monografií a monografických štúdií vo fakultných, oblastných alebo krajo- vých periodicky vydávaných zborníkoch.

Východiskom pre spracovanie je koncepcia paralelného pro-

jektu Hydronymia Poloniae, ktorú vypracoval H. Borek po diskusiiach autorského a redakčného kolektívu v roku 1982. Rovnaké metodika zbierania a spracúvania materiálu, rovnaké alebo blízke teoretické východiská sú predpokladom syntetických a syntetizujúcich prác, ako aj konfrontačných výskumov zo západoslovanského, celoslovanského i širšieho hľadiska.

Súčasný i historický hydronymický materiál bude spracovaný v abecednom slovníku, v ktorom heslo budú tvoriť všetky názvy a varianty názvov jedného konkrétneho objektu.

Schematická podoba hesla:

1. súčasný oficiálny názov objektu /toku/, hydrografické začlenenie do povodia, lokalizácia objektu /ústia/;
2. historické a súčasné názvy usporiadané od najstarších po súčasné podoby; pri každom doklade skratka prameňa, pri starších aj rok výskytu; v osobitných odsekoch názvy dolného, prípadne stredného a horného toku;
3. výklady všetkých názvov a variantov názvov v osobitných odsekoch s poukazmi na paralelné a jazykovo i vecne /lokalizáciou/ súvisiace miestne a terénne názvy, ako aj príslušné osobné mená.

Slovník bude doplnený sémantickou a štruktúrnou klasifikáciou spracúvaného materiálu, abecedným a retrográdnym indexom, schémou hydrografického členenia, ako aj mapovými prílohami.

Istým vzorom môže byť monografia M. Majtána a K. Rymuta o hydronymii z povodia rieky Oravy, ktorá vyjde vo vydavateľstve Poľskej akadémie vied v roku 1985.

PhDr. Milan Majtán, CSc.
/28. XI. 1984 - Prešov/

Literárna onomastika a vysoké školy

Literárne vlastné mená spĺňajú okrem svojej základnej funkcie pomenúvať osoby /literárne postavy/ a geografické objekty alebo iné reálie ešte viac vedľajších, ale z hľadiska literárneho diela dôležitých /literárni teoretici často hovoria základných/ funkcií, lebo slúžia na umiestnenie deja v čase a priestore a sú často symbolickými skratkami charakteristiky postáv, objektov a pomenovaných reálií. Osobné mená a geografické názvy literárneho útvaru sú vždy v istom vzťahu ku skutočne /alebo historicky/ existujúcim menám a názvom. Podľa skutočných vlastných mien alebo aspoň podľa existujúcich pomenovacích modelov a typov autor tvorí mená svojich literárnych hrdinov a názvy literárnych geografických objektov.

Spoločenské pôsobenie vlastného mena v umeleckej literatúre, to je jeho pôsobenie na čitateľa. Preto pri celkovom pohľade na vlastné mená v literárnom diele, na ich vznik a fungovanie, treba mať na zreteli: 1. ako autor čerpá z reálne existujúcich vlastných mien, 2. ako ich umelecky stvárňuje a využíva pri realizácii svojich umeleckých zámerov, respektíve ako podľa ich modelu sám tvorí literárne vlastné mená a 3. ako vlastné mená literárneho diela pôsobia na čitateľa - ako ich čitateľ prijíma.

Menami autor svojich literárnych hrdinov aj spoločensky zaraďuje, v humoristických a satirických dielach využíva expresívne "hovoriace" mená a geografické názvy, aby umocnil svoje zábery a aby aj prostredníctvom vlastných mien čitateľ získal

hodnotiace informácie o vlastnostiach a znakoch postáv a o geografických objektoch.

Svojou typizačnou funkciou literárne vlastné mená ovplyvňujú reálne prostredie aj pri dávaní prezývok a pôsobia aj na rozvoj apelatívnej slovnej zásoby jazyka, keď sa meno hrdinu alebo názov miesta apelativizujú a charakter postavy či charakteristika miesta a prostredia sa stávajú pojmovým obsahom, napríklad gelo, kocúrkovo, kocúrkovina; oblomov, donchuan a pod.

Úlohou literárnej onomastiky je teda vziať do úvahy aj otázku súvisiace s fungovaním literárnej onymie v spoločnosti a jej pôsobením na čitateľa. Interdisciplinárne postavenie a využitie poznatkov a metód onomastiky, jazykovedy, literárnej vedy i sociológie umožní literárnej onomastike podať komplexný rozbor literárnej onymie, zodpovedajúci úrovni súčasnej onomastickej teórie.

Na literárnej onomastike možno demonštrovať interdisciplinárny charakter onomastiky. Je to zaujímavá a príťažlivá problematika, ako sa to ukázalo pri rokovaní na viacerých onomastických podujatiach, ale najmä na VIII. slovenskej onomastickej konferencii /1980/, na I. československej onomastickej konferencii v Trojanovciach /1982/ i na medzinárodných onomastických kongresoch. Na XV. medzinárodnom kongrese v Lipsku /1984/ rokovanie v 6. sekcii bolo venované vlastným menám v umeleckej literatúre. Česká i slovenská literárna onomastika môže získavať dobré podnety z výsledkov tejto disciplíny

v slovanskom meradle.

Výskum neúradného pomenúvania na východnom Slovensku má za cieľ postihnúť charakteristické znaky živej antroponymickej sústavy v tejto oblasti a spôsoby jej fungovania. Spôsoby fungovania neúradnej antroponymickej sústavy sú omnoho rozmanitejšie, ako je to v sústave úradných mien, pretože sa viažu na rozličné spoločenské situácie /spomeňme odlišné identifikačné podmienky napríklad v rodine, na ulici, v škole, v podniku a podobne/. V našom heuristickom výskume vychádzame z pomenovacích potrieb, ktoré sa uplatňujú v spoločenskom styku obyvateľov jednej obce. Aj v takto vymedzenom rámci je možný rozličný aspekt. V danej obci skúmame pomenovanie osoby v jej neprítomnosti bez osobitného citového dôrazu. Úlohou explora-tora je zachytiť spoločenským úzom ustálené živé mená, hoci niektoré môžu mať úzko vymedzenú komunikatívnu platnosť. Uži-točné je odlíšiť základné pomenovacie modely a živé mená, ktorých používanie je obmedzené na istú spoločenskú situáciu. Preto by mal robiť výskum v obci /pri väčších obciach v jej kompaktnej časti/ explora-tor, ktorý dobre pozná miestne pomery a obyvatelia poznajú explora-tora. Osvedčilo sa, keď skúmali živé mená poslucháči slovenského jazyka vo svojom bydlisku. V takom prípade bol splnený aj ďalší predpoklad úspešnej práce, totiž znalosť miestneho nárečia /živé osobné mená sa zapisujú v tamojšej nárečovej podobe/. Pri výskume sa postu-puje systematicky podľa domov a v dome od najstaršej generácie k najmladšej; zisťuje sa, akými živými menami sa pomenúva v bezprízna-kovej situácii hlava rodiny a jej ostatní pokrvní

príbuzní bývajúci v spoločnej domácnosti, ďalej sa skúma, či má osobitné meno rodina ako celok a celý dom /gazdovstvo/. Z hľadiska antroponymickej sústavy sú najdôležitejšie spôsoby vyjadrovania príbuzenských vzťahov a stupne dedičnosti jednotlivých živých mien v triede /ženatých/ mužských osôb, /vydatých/ ženských osôb a /slobodných/ detí.

Analýza a syntéza úradného a najmä neúradného pomenúvania osôb, videného v takýchto širších súvislostiach, poskytujú neobyčajne široké bádateľské možnosti pre poslucháčov - diplo-mantov i pre členov katedry. V takto zameranom antroponomastickom výskume sa spája jazykovedné, sociologické, vlastivedné a semio-logické hľadisko.

Doc. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.

/29. XI. 1984 - Prešov/

INFORMÁCIA

Katedra slovenského jazyka FFUK pripravuje celoštátnu štylistickú konferenciu na 29. - 31. januára 1986.

KNÍŽNÉ NOVINKY

Buzássyová, K. - Bošák, J.: Východiská morfémovej analýzy. Bratislava, Veda 1985.

Vychádza štvrťročne v náklade 250 kusov - len pre internú potrebu. Zodpovedá Jozef Mistrik.